

KS. JAN KLINKOWSKI

ZNACZENIE SYMBOLU „KSIĘGI ŻYCIA”¹ W BIBLII I TRADYCJI JUDAISTYCZNEJ

W natłoku słowa drukowanego w dzisiejszych czasach przyzwyczajamy się do jego obecności w naszym życiu. Następuje jakby dewaluacja słowa, a wraz z nim pozycji książki. Gdy jednak przeniesiemy się w epokę starożytności, dostrzeżemy jak wielką wartość posiadała księga. Sztuka czytania i pisania była zarezerwowana dla nielicznych, a ograniczała się zasadniczo do dwóch środowisk: dworskiego i kapłańskiego², które z kolei wzajemnie się przenikały i uzupełniały. W okresie nowobabilońskim, pisarz nosił nazwę *dubsar*, to znaczy „piszący na tabliczce”, ale często spotyka się określenie *szangu*, to znaczy duchowny³. Zatem sztuka pisania sakralizowała samego piszącego. Wartość księgi podnosił również materiał pisarski. Tabliczki gliniane, tablice kamienne, papirus, pergamin wymagały dłuższego przygotowania. Księgi zyskiwały w końcu także na wartości ze względu

---

¹ Wyrażenie to, bibli, on th/j zwh/j z punktu widzenia języka mówionego jest figurą retoryczną zwaną *antropopatheia* (łac. *condescensio*), w której element ludzki (księga) łączy się z boskim (życie). Por. R. TKACZ. *Listy do siedmiu Kościołów (Ap 2, 1-3, 22)*. *Studium historyczno-egzegetyczne*. Warszawa 2003 s. 298.

² Odkryta sumeryjska biblioteka świątynna w Nippur zawierała około 20 tysięcy tabliczek. Por. M. BIELECKI. *Zapomniany świat Sumerów*. Warszawa 1996 s. 37.

³ Por. G. CONTANAU. *Życie codzienne w Babilonie i Asyrii*. Tł. E. Bąkowska. Warszawa 1963 s. 151.

na treść, którą przekazywały. Wśród dokumentów, które przetrwały do naszych czasów zauważamy, że jednym z pierwszych zagadnień zapisanych przez człowieka jest jego doświadczenie religijne. Słowo zapisane w księdze nabierało charakteru sakralnego, a jego odczytanie uobecniało go w życiu.

1. Starotestamentalna symbolika „Księgi Życia”.

W tradycji starotestamentalnej w szczególny sposób uwytknione są słowa dekalogu spisane na tablicach kamiennych. W starożytności ważne przymierza utrwalano na kamiennych tablicach i ustawiano w miejscach publicznych, aby w każdej chwili można było się powołać na dokument, który wszyscy znają. Słowa dekalogu wyryte na kamiennych tablicach odzwierciedlały przymierze z Bogiem narodu wybranego (Wj 34, 27). Wierność przymierzu zapewniała błogosławieństwo Boga: „aż do tysięcznego pokolenia” (Wj 20, 6; Pwt 5, 10). Odejście od przymierza sprowadzało karę Boga: „aż do trzeciego i czwartego pokolenia” (Wj 20, 5; Pwt 5, 9)⁴. Dekalog stanowił zatem gwarancję życia szczęśliwego tutaj na ziemi⁵. Ponieważ słowa dziesięciu przykazań uobecniały samego Boga pośród ludu, dlatego przechowywano je w Arce Przymierza (1Krl 8, 9). Uchodziła ona za taką świętość, że dotknięcie jej – nawet przypadkiem – przez nieupoważnioną osobę, groziło śmiercią (2Sm 6, 6)⁶. Sakralny wymiar dekalogu przenoszono następnie na całą tradycję prawną i w ten sposób Tora (Pięcioksiąg) stała się tekstem świętym. Wypełnianie Tory umieszczało człowieka w kręgu błogosławieństwa Bożego. Zejście z tej drogi narażało człowieka na Bożą karę: „spadną na niego wszystkie przekleństwa

⁴ Szerzej związek między przymierzem a przekleństwem ukazuje: M. FILIPIAK, *Znaczenie przekleństw w kodeksach prawnych Pięcioksięgu*. RTK 15:1968 z. 1 s. 47-59.

⁵ Por. J. UNTERMAN, *Przykazanie*. W: *Encyklopedia biblijna*. Red. J. Achtemeier. Warszawa 1999 s. 1019 n.

⁶ Por. G. A. F. KNIGHT, *Arka*. W: *Słownik wiedzy biblijnej*. Red. B. M. Metzger, M. D. Coogan. Warszawa 1996 s. 41.

zapisane w tej księdze, a Pan wymaże jego imię spod nieba” (Pwt 29, 19)⁷. Stopniowo w tę tradycję włączano teksty prorockie i inne Pisma. Czytano je w sposób uroczysty w synagogach jako słowo Boga (por. Ne 8, 1-8)⁸. Wierność słowu Bożemu gwarantowała człowiekowi obecność w kręgu błogosławieństwa Bożego. Imiona tych osób, jak wierzone, są zapisane w księdze u Boga, ale odejście od słowa Bożego poprzez grzech powoduje utratę błogosławieństwa: „I poszedł Mojżesz do Jahwe, i powiedział: Oto zgrzeszył lud ten wielkim grzechem, gdyż uczynił sobie Boga ze złota. Jednak przebacz im ten grzech! A jeśli nie, to wymaż mię natychmiast z księgi twej, którą zapisałeś. Jahwe powiedział do Mojżesza: Tego, który zgrzeszył przeciw mnie, tego wymażę z mojej księgi (rp,Se)” (Wj 32, 31-33). Jahwe jest tu przedstawiony jako posiadający księgę, w której zapisane są imiona tych, którzy pozostaną przy życiu. Jeśli Jahwe wymaże czyjeś imię, osoba ta musi umrzeć. Ponieważ kara śmierci była wynikiem przestępstwa, dlatego księga ta była synonimem księgi sprawiedliwych⁹. W tym duchu słyszemy słowa skargi i złorzeczenia autora Psalmu 69, który prosi Boga: „Niech będą wymazani z księgi żyjących i ze sprawiedliwymi niech nie będą zapisani” (Ps 69, 29)¹⁰. Autor Psalmu 139 jest przekonany, że Bóg widzi przyszłe dzieje człowieka jako coś obecnego i każdy ich szczegół jest zapisany w księdze Bożej (por. Ps 139, 16)¹¹. Jakiś człowiek modlący się Psalmem 56 dodał do tekstu: „Ty zapisałeś moje życie tułacze; przechowaleś Ty łzy moje w bukłaku”, słowa: „czyż nie są spisane w Twej księdze” (Ps 56, 9)¹². Ta dodana glosa świadczy o przekonaniu modlącego się, że Bóg

---

⁷ Por. E. W. CONRAD. *Przekleństwo*. W: *Słownik wiedzy biblijnej*. Red. B. M. Metzger, M. D. Coogan. Warszawa 1996 s. 632 n.

⁸ Jezus w synagodze w Nazarecie wziął do czytania proroka Izajasza (Łk 4, 16-20).

⁹ Por. S. ŁACH. *Księga Wyjścia*. PŚST. Poznań 1964 s. 277 n.

¹⁰ Por. TENZE. *Księga Psalmów*. PŚST. Poznań 1990 s. 322 n.

¹¹ Por. G. SCHRENK. *bivblio, biblivon*. W: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. T. 1. Stuttgart 1933 s. 619 oraz ŁACH. *Księga Psalmów*. s. 561.

¹² Por. SCHRENK. *bivblio, biblivon*. s. 618 n.

posiada taką księgę, w której spisane jest życie człowieka, jego dobre czyny. Wydaje się, że rodzi się tutaj nowa idea „Księgi Uczynków”. Prorok Izajasz zapowiada ocalenie sprawiedliwej reszty z Jerozolimy słowami: „Ten, kto pozostał żywy na Syjonie, i który się ostał w Jeruzalem, każdy będzie nazwany świętym i wpisany do (Księgi) Życia w Jeruzalem” (Iz 4, 3). Wizja ta może się opierać na rzeczywistych spisach rodów zamieszkujących dane miasto¹³. Reminiscencję tej procedury z czasów późniejszych posiadamy w wykazie imion w Ne 7, 5-64. Jest wielce prawdopodobne, że zwyczaj nadawania imienia w czasie obrzezania mógł się wiązać z wpisaniem do ksiąg miejsca pochodzenia rodu¹⁴. Wykaz imion w Ne 7, 5-64 kończy się stwierdzeniem: „Ci szukali swego rodu, lecz go nie odnaleźli; toteż zostali oni jako nieczyści wykluczeni z kapłaństwa”. Wydaje się, że przynajmniej w środowisku kapłańskim skrupulatnie przestrzegano zasady pochodzenia rodowego, bo ona decydowała o pełnionej funkcji¹⁵. Wykreślenie z listy oznaczało znalezienie się poza obrębem życia społecznego, a to w tamtych czasach często równało się z wydaniem wyroku na tułaczkę czy też śmierć. Znany był w Atenach i w innych miastach greckich zwyczaj wymazywania z list obywateli tych, którzy byli skazani na karę śmierci (Dio Chrysostom, Or. 31. 84-85; Ksenofont, *Hellenica* 2. 3. 51)¹⁶. Taki wyrok mógł wydać Bóg wymazując człowieka z księgi życia. W tym kontekście należy odczytywać ostrzeżenie proroka Ezechiela skierowane przeciwko fałszywym prorokom: „Nie będą oni należeć do społeczności mego ludu

¹³ Por. L. STACHOWIAK. *Księga Izajasza I, 1-39. PŚST*. Poznań 1996 s. 152.

¹⁴ W tym kontekście staje się bardziej zrozumiałe wędrowanie Józefa i Maryi do miasteczka rodowego Betlejem: „Wybierali się więc wszyscy, aby się dać zapisać, każdy do swego miasta” (Łk 2, 3).

¹⁵ Należy również uwzględnić w czasach panowania imperium rzymskiego konieczność prowadzenia skrupulatnej ewidencji ludności ze względów podatkowych. Por. A. JANKOWSKI. *Listy więzienne świętego Pawła. PŚST*. Poznań 1962 s. 168.

¹⁶ Por. TKACZ. *Listy do siedmiu Kościołów*. s. 301.

i nie zostaną wpisani w poczet pokoleń izraelskich, nie wejdą do ziemi Izraela” (Ez 13, 9). Podobnie prorok Trito-Izjasz woła w imieniu Boga przeciwko bałwochwalcom: „Oto mam przed sobą zapisane wszystko. Nie spocznę, dopóki im nie odpłacę, za ich winy i za winy ich ojców” (Iz 65, 6 n). Apokaliptyczną wizję sądu kreśli przed nami Księga Daniela: „Strumień ognia wychodził i tryskał od Niego. Tysiąc tysięcy służyło Mu, a dziesięć dziesiątków tysięcy stało przed Nim. Sąd zasiadł. Księgi zostały otwarte” (Dn 7, 10)¹⁷. Obraz sądu w Księdze Daniela zostanie uzupełniony zapowiedzią zmartwychwstania tych, którzy będą zapisani w księdze u Boga: „W tym czasie zostanie oswobodzony twój naród, każdy, który się znajdzie zapisany w księdze. Wielu śpiących w prochu ziemi obudzi się, jedni do życia wiecznego, inni ku hańbie i wiecznej odrazie” (Dn 12, 1)¹⁸. Wątek sądu podejmuje prorok Malachiasz zachęcając do wytrwania w wierności Prawu, bo czyny ludzi bojących się Boga będą „zapisane w Księdze Wspomnień” (Ml 3, 16) i „wtedy zobaczycie różnicę między sprawiedliwym a krzywdzicielem, między tym, który służy Bogu, a tym, który Mu nie służy” (Ml 3, 18). Tekst Ml cytowany jest w Dokumencie Damasceńskim: „Bóg zna ich słowa i usłyszy je. I zostanie spisana księga pamięci przed nim, dla bogobożnych i szanujących jego imię, aż zostaną objawione zbawienie i sprawiedliwość dla bogobożnych” (CD XX, 19-20)¹⁹. Zauważamy, że w czasach po niewoli babilońskiej dodano nowe znaczenie do obrazu „Księgi Życia”. Bóg wykorzystuje „Księgę Życia” nie tylko do błogosławieństwa lub karania²⁰ człowieka w obecnym życiu, ewentualnie w dziedziczeniu błogosławień-

---

¹⁷ Por. J. HOMERSKI. *Księga Daniela*. PŚST. Lublin 1995 s. 57 n.

¹⁸ *Tamże*. s. 91 n.

¹⁹ Zob. P. MUCHOWSKI. *Rękopisy znad Morza Martwego*. Kraków 2000 s. 215.

²⁰ Warto zauważyć, że istniała również idea spisywania nieszczęść w księdze. Prorok Jeremiasz poleca Serajaszowi wrzucić do Eufratu księgę nieszczęść Babilonu (Jr 51, 63). Symbol ten ukazuje nieodwracalność kary Bożej. Por. FILIPIAK. *Znaczenie przekleństw*. s. 53.

stwa lub kary przez potomków²¹, ale Bóg wykorzysta tę księgę na sądzie eschatologicznym. Powoli w Starym Testamencie zaczyna pojawiać się prawda o zmartwychwstaniu, a wraz z nią nowe wykorzystanie obrazu „Księgi Życia”. Zapisani w „Księdze (Życia)” dostąpią zbawienia (Dn 12, 1).

Wydaje się, że, w tradycji starotestamentalnej funkcjonują obok siebie równolegle wzajemnie się uzupełniające, nie zawsze możliwe do rozdzielenia, obrazy ksiąg. Jedna to „Księga Uczynków”, druga to „Księga Życia”. Jednak należy zauważyć, że czyny ludzkie zapisane w „Księdze Uczynków” są podstawą do weryfikacji ludzkiego postępowania i zapisania w „Księdze Życia”. Zatem „Księga Uczynków” służy jakby do bieżącego zapisywania życia ludzkiego, a „Księga Życia” określa jego stan stały, który może być zmieniony po osądzeniu czynów ludzkich zapisanych „Księdze Uczynków”. Na te dwa obrazy nakłada się koncepcja trzeciej księgi, którą można nazwać „Księgą Przeznaczenia”. W księdze tej zapisana jest wola Boża wobec świata i człowieka. Prorok Ezechiel otrzymuje polecenie: „Otwórz usta swoje i zjedz, co ci podam. Popatrzyłem, a oto wyciągnięta była w moim kierunku ręka, w której był zwój księgi. Rozwinęła go przede mną; był zapisany z jednej i drugiej strony, a opisane w nim były narzekania, wzdychania i biadania” (Ez 2, 9). Wola ta nie jest jednak definitywna i składa się z ostrzeżeń, które wypełnione mogą zmienić los człowieka.

Obraz „Księgi Życia” nie zamyka się w kręgu objawienia starotestamentalnego, ale posłuży w Nowym Testamencie do wyrażenia jednej z podstawowych prawd o zbawieniu człowieka.

---

²¹ Por. J. SCHREINER, *Teologia Starego Testamentu*. Tł. B. W. Matysiak. Warszawa 1999 s. 307.

2. Księgi zapisane przed Bogiem w tradycji narodu żydowskiego.

Idea ksiąg, w których Bóg zapisuje ludzkie czyny nabiera szczególnego znaczenia w czasie obchodzenia święta *Jom Kippur* – Dnia Przebłagania. Święto to obchodzi się 10 *Tiszri* (wrzesień/październik) i jest poprzedzone okresem przygotowania, który zaczyna się w Nowy Rok, czyli *Rosz ha-Szana*. Nowy Rok powinno zacząć się trąbieniem w *szofar*. Głos trąby ma poruszyć tych, którzy w swoim sercu noszą winy. Na ponowne rozbudzenie w nas świadomości naszej grzeszności, naszej potrzeby Bożej łaski i Bożego przebaczenia przeznaczonych jest dziesięć pierwszych dni nowego roku. Pierwszym z owych dni jest Dzień Przypomnienia, ostatnim zaś Dzień Przebłagania²². Czas od Nowego Roku do Dnia Pojednania określany jest jako Dni Grozy, czyli *Jamim Noraim*²³. Żydzi wierzyli, że w Dni Grozy, zwanych również Dniami Trąbienia, otwierano w niebie trzy księgi. W pierwszej były imiona usprawiedliwionych, w drugiej nieusprawiedliwionych, w trzeciej niezdecydowanych. Trąby miały pobudzić tych ostatnich do pokuty. Bóg przeglądał te księgi i ogłaszał wyrok w Dniu Pojednania. Dni Trąbienia, z których ostatni przypadał na Dzień Pojednania, były ostatnią szansą na opamiętanie. Wyrok zapadał, gdy arcykapłan składał zapis grzechów na głowie kozła dla Azazela, wraz z nim eliminując grzech i wszelką pamięć o nim²⁴. W dzień *Jom Kippur* ludzie pozdrawiają się życzeniami, by zostali zapisani w księdze niebios²⁵, czyli w „Księdze Życia”²⁶. Warto zwrócić uwagę,

²² Por. S. P. DE VRIES. *Obrzędy i symbole Żydów*. Kraków 1999 s. 116.

²³ Spotyka się również określenie „Dni Pokuty”. Por. A. UNTERMAN. *Żydzi. Wiara i życie*. Tł. J. Zabierowski. Łódź 1989 s. 213-216.

²⁴ Por. A. J. PALLA. *Skarby Świątyni*. Rybnik 1999 s. 94 n.

²⁵ Por. A. UNTERMAN. *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*. Tł. O. Zienkiwicz. Warszawa 1994 s. 132.

²⁶ Por. M. TOMAL. *Jak modlą się Żydzi. Antologia modlitw*. Warszawa 2000 s. 27.

że do idei „Księgi Życia” odwołuje się dwunaste błogosławieństwo dodane przez uczonego Gamaliela II do *Szemone Esre*: „Nazarejczycy i Minim niech zginą w jednej chwili, niech będą wymazani z księgi żyjących i niech nie będą zapisani razem ze sprawiedliwymi”²⁷. Zmiany Gamaliela II zatwierdzone zostały przez akademię w Jamnia w latach dziewięćdziesiątych pierwszego stulecia po Chrystusie²⁸. Należy zatem przypuszczać, że idea „Księgi Życia” była żywa wcześniej i przynajmniej w gronie faryzeuszy wykraczała poza ramy doczesności. Koncepcja „Księgi Życia” mogła być związana z ideą Zmartwychwstania i przyjścia Mesjasza. Gdy przyjdzie Mesjasz to przywróci do życia zmarłych zapisanych w „Księdze Życia”.

3. Idea ksiąg zapisanych przed Bogiem w literaturze apokryficznej.

Idea zapisania przed Bogiem czynów ludzkich jest znana również w literaturze międzytestamentalnej. Autor Księgi Jubileuszów roztacza przed nami wizję apokaliptycznego sądu, w którym człowiek knujący zło „zostanie wymazany z «Księgi uwag» dla ludzkości i nie zostanie zapisany w «Księdze Życia», zostanie zapisany natomiast w innej księdze tak, aby został zniszczony i dostał się na wieczne przekleństwo” (Jub 36, 10). W szczególny sposób zostaje docenione potomstwo Lewiego, które otrzymuje obietnice, że: „Błogosławieństwo i sprawiedliwość zostaną zapisane jako świadectwo dla niego na niebieskich tablicach przed Panem wszystkiego. My będziemy pamiętać przez tysiąc pokoleń sprawiedliwość, jaką czynił człowiek za swego życia we wszystkich porach roku. To zostanie zapisane i przejdzie na niego i na jego potomstwo po nim. Zostanie on

---

²⁷ Różne recenzje tekstu dwunastego błogosławieństwa podaje: M. WRÓBEL. *Synagoga a rodzący się Kościół*. Kielce 2002 s. 185 n.

²⁸ Por. Z. BORZYMIŃSKA. *Gamaliel II. W: Polski słownik judaistyczny*. T. 1. Oprac. Z. Borzmińska, R. Żebrowski. Warszawa 2003 s. 458.

zapisany jako przyjaciel i jako sprawiedliwy na niebieskich tablicach. Wszystkie te słowa, które zapisałem dla ciebie i które ci rozkazałem, przekazuj dzieciom Izraela tak, aby nie popełniali grzechów i nie przekraczali rozporządzeń i aby nie łamali przymierza, które ja ustanowiłem dla nich tak, by mogli je zachować i być zapisani jako przyjaciele. Jeżeli oni zawinią i pójdą na drogi nieczystości, zostaną zapamiętani na niebieskich tablicach jako nieprzyjaciele. Zostaną wtedy wymazani z księgi życia i zapisani w księdze tych, którzy będą wyniszczeni razem z tymi, którzy będą wykorzeni z powierzchni ziemi” (Jub 30, 19-22)²⁹.

Przed nami zatem pojawiają się trzy księgi, w jednej mamy bieżące uwagi dotyczące życia człowieka, a dwie pozostałe zawierają trwałe przeznaczenie człowieka. Autor Księgi Henocha kreśli przed nami apokaliptyczną wizję sądu, który rozstrzygnie los grzeszników i sprawiedliwych: „Widziałem jak ustawiono na mej ziemi tron i zasiadł na nim Pan owiec. Wzięto wszystkie zapieczętowane księgi i otworzono przed Panem owiec” (Hen 90, 20). Przed ludźmi sprawiedliwymi roztacza wspaniałą wizję chwały Bożej: „I w owych dniach ujrzałem Głowę Dni siedzącego na tronie swej chwały i księgi żyjących zostały przed nim otwarte i wszystkie jego zastępy, które mieszkają wysoko w niebie, i jego rada stały przed nim” (Hen 47, 3)³⁰. Potwierdza to jeszcze słowami: „Przysięgam wam, sprawiedliwi, że aniołowie w niebie wspomną was łaskawie przed chwałą Wielkiego i że wasze imiona zapisane są przed chwałą Najwyższego” (Hen 104, 1)³¹. Czyniący zło mogą się spodziewać odrzucenia przez Boga: „Albowiem imiona ich zostaną wytarte z księgi świętych, a ich potomstwo zostanie unicestwione na wieki” (Hen 108, 3)³².

---

²⁹ Por. A. KONDRACKI. *Księga Jubileuszów. W: Apokryfy Starego Testamentu*. Red. R. Rubinkiewicz. Warszawa 1999 s. 314.

³⁰ Por. R. RUBINKIEWICZ. *I Księga Henocha. W: Apokryfy Starego Testamentu*. Red. R. Rubinkiewicz. Warszawa 1999 s. 157.

³¹ *Tamże*. s. 187.

³² *Tamże*. s. 189.

Również autor Słowiańskiej Księgi Henocha jest przekonany o istnieniu ksiąg w niebie, w których zapisuje się czyny ludzkie. „Widzicie, że ja spisałem wszystkie czyny każdego człowieka, nikt nie zdoła zniszczyć pisma mojej ręki, ponieważ Pan widzi wszystko” (2Hen 53, 2). Księga ta posłuży do wymiaru sprawiedliwości w dzień sądu: „To wszystko zostanie ujawnione na wadze i w księdze w dzień Sądu” (2Hen 52, 8)³³. Podobny wymiar tych ksiąg dostrzega autor Wniebowstąpienia Izajasza. Przedstawia on proroka Izajasza, który wędruje w swej wizji przez niebiosa oprowadzany przez aniołów. Izajasz opowiada, że: „oto jeden ze stojących aniołów, okryty chwałą większą od chwały tego anioła, który uniósł mnie ze świata, ukazał mi księgi, ale nie takie jak księgi tego świata. Pozwolono mi i czytałem je, a oto były tam zapisane czyny synów Izraela i czyny tych, których znasz, mój synu, Josabie. Powiedziałem: Zaprawdę nie ma niczego z tego, co zostało dokonane na tym świecie, co pozostawałoby ukryte w siódmym niebie” (WnbIz IX, 21-23)³⁴. Natomiast autor Testamentu XII Patriarchów jest przekonany, że w księgach w niebie jest zapisane nasze przeznaczenie: „Dowiedziałem się rzeczywiście z niebieskich tablic, że będziecie Mu nieposłuszni i że niegodziwie postępować z Nim będziecie” (Test. Asera, VII, 5)³⁵. Podobną koncepcję wyraża tekst z Qumran: „Przed stworzeniem ich, określił ich czynności okres za okresem. I zostało to wyryte na niebieskich tablicach dla ludzi na wszystkie okresy ich władzy” (4Q180, frag. 1, ww: 3-4)³⁶. Ideę księgi życia spotykamy również w Odach Salomona

---

³³ Najczęściej przyjmuje się, że 2 Hen powstała w I w. po Chr. w kręgu judaistycznym. Por. S. MĘDALA. *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*. Kraków 1994 s. 138.

³⁴ Zob. *Wniebowstąpienie Izajasza*. Tł. S. Kur. W: *Apokryfy Nowego Testamentu*. T. 3. *Listy i apokalipsy chrześcijańskie*. Red. M. Starowieyski. Kraków 2001 s. 156.

³⁵ Por. A. PACIOREK. *Testamenty XII Patriarchów*. W: *Apokryfy Starego Testamentu*. Red. R. Rubinkiewicz. Warszawa 1999 s. 74.

³⁶ Zob. MUCHOWSKI. *Rękopisy znad Morza Martwego*. s. 128.

(IX i XXIII), które najczęściej przypisujemy środowisku judeo-chrześcijańskiemu³⁷: „Wszyscy ci, którzy zwyciężają, zostaną zapisani w jego księdze: albowiem ich księga jest waszym zwycięstwem” (IX, 12-13).

Autor Apokalipsy Piotra wieńczy swoje dzieło obrazem wniebowstąpienia i zapisania sprawiedliwych w „Księdze Życia”: „Potem zamknęło się niebo, które przedtem się otwarło, a my pomodliliśmy się i zesłiliśmy z góry, wielbiąc Pana za to, że zapisał imiona sprawiedliwych w księdze życia w niebiosach” (ApPt 17)³⁸. W środowisku judeochrześcijańskim istniało przekonanie, że Bóg zapisuje do grona zbawionych tych, którzy czynili dobro i szli drogą wiary. Przekonanie to było bardzo potrzebne w okresie prześladowań chrześcijan przez powstańców związanych z Bar Kochbą, a więc w latach 132-135. Choć Apokalipsa Piotra powstała, gdzieś przed 135 r., to jednak odzwierciedla prawdopodobnie powszechne przekonanie, że Bóg zapisuje do grona zbawionych w niebie. Apokalipsa Piotra mogła być odpowiedzią na poglądy radykalnych powstańców, którzy wzywali do gotowości poniesienia śmierci w walce z okupantem rzymskim.

Ideę „Księgi Życia” wykorzystuje również gnoza, przy czym nabiera ona znaczenia Księgi Przeznaczenia. Dla gnostyków „Księga Przeznaczenia” otwiera drogę do predestynacji. Wydarzenia światowe i czyny ludzkie są zapisane przed ich zaistnieniem: „W ich sercu została objawiona Księga żywa zbawionych, napisana w Myśli i Mądrości Ojca, i która, przed założeniem Wszystkiego, znajduje się w tym, co jest w Nim niepojęte, ta księga, której nikt nie mógł pojąć, ponieważ była to rzecz zastrzeżona dla tego, który ją pojmie i zostanie złożony w ofierze. Żaden z tych, którzy uwierzyli w Zbawienie, nie mógł być objawiony tak długo, jak długo nie pojawiła się owa Księga.

---

³⁷ Por. J. DANIELOU, *Teologia judeochrześcijańska*. Kraków 2002 s. 44.

³⁸ *Apokalipsa Piotra*. W: *Apokryfy Nowego Testamentu*. T. 3. *Listy i Apokalipsy chrześcijańskie*. Red. M. Starowieyski. Kraków 2001 s. 241.

Dlatego też On, miłosierny, wierny Jezus, zgodził się znoś cierpliwie cierpienia, aż do chwili, w której miał pojąć ową Księgę, ponieważ wie On, że Jego śmierć jest Życiem dla wielu” (EwPr 19, 35-20, 14)³⁹. Tezę o istnieniu księgi, w której zapisani są przeznaczeni do zbawienia potwierdza również fragment: „Ci, którzy winni otrzymać pouczenie, to znaczy zbawieni, zapisani w Księdze zbawionych, otrzymają je dla nich samych” (EwPr 21, 3-6). Treść tej księgi jest utożsamiana z gnozą, którą trzeba zdobyć, by być zbawionym: „Taką jest gnoza tej żywej Księgi, która została objawiona Eonom”⁴⁰. Gnastyk zatem przechodzi kolejne etapy wtajemniczenia, by odczytać wolę Bożą zapisaną w „Księdze Życia”. Wypełniając tę wolę w życiu zapisuje się do grona zbawionych. Jego wolność zostaje ograniczona do odczytania woli Bożej i jej realizacji w życiu.

3. Nowotestamentalne wykorzystanie tradycji obrazu „Księgi Życia”.

Obraz „Księgi Życia” jest wykorzystywany przez autorów nowotestamentalnych do ukazania perspektywy życia wiecznego. Ewangelista Łukasz ukazuje Jezusa zmierzającego do Jerozolimy, gdzie dokonają się najważniejsze wydarzenia zbawcze. Na początku tej drogi następuje rozesłanie uczniów na misje głoszenia królestwa Bożego. Pełni radości powracający uczniowie otrzymują właściwą perspektywę swej radości: „Jednak nie z tego się cieszcie, że duchy się wam poddają, lecz cieszcie się, że wasze imiona zapisane są w niebie” (Łk 10, 20).

Autor Listu do Hebrajczyków ukazuje obraz Kościoła pierwotnych, który obejmuje wszystkich wiernych, jacy żyją i kiedykolwiek będą żyć na świecie. Warunkiem przynależności do tej społeczności jest zapisanie w niebiosach (Hbr 12, 23)⁴¹.

³⁹ Por. DANIÉLOU, *Teologia*. s. 170.

⁴⁰ Por. *Tamże*. s. 71.

⁴¹ Por. S. ŁACH, *List do Hebrajczyków*. PŚNT. Poznań 1959 s. 283.

Zatem autor Listu do Hebrajczyków odwołuje się do funkcjonującego pojęcia „Księgi Życia”, w której zapisane są imiona sprawiedliwych.

Paweł jest przekonany, że imiona tych, co go wspierają w apostołskiej posłudze, znajdują się w „Księdze Życia” (Flp 4, 3)⁴². Nie chodzi tutaj o stwierdzenie stanu zmarłych już współpracowników, ani też daniu pewności zbawienia żyjącym, ale stwierdza się łaskę powołania do zbawienia⁴³.

Do obrazu „Księgi Życia” chętnie odwołuje się autor Apokalipsy. Zapowiada, że kto za dni ucisku przyzna się do Boga, tego imię nigdy nie będzie wymazane z „Księgi Życia” (Ap 3, 5)⁴⁴. Oprócz „Księgi Życia” w niebie są jeszcze inne księgi, w których zapisuje się wszystkie uczynki każdego człowieka. Wedle tych uczynków będzie się dokonywał sąd ostateczny nad człowiekiem: „I ujrzałem umarłych – wielkich i małych – stojących przed tronem, a otwarto księgi. I inną księgę otwarto, która jest księgą życia. I osądzono zmarłych z tego, co w księdze zapisano, według ich czynów” (Ap 20, 12). Nic bowiem nieczystego nie może wejść do świętego Jeruzalem, „ani ten, co popełnia ohydę i kłamstwo, lecz tylko zapisani w Księdze Życia Baranka” (Ap 21, 27)⁴⁵. Powodem wymazania z „Księgi Życia” może być oddanie czci boskiej władcy, który uzurpuje sobie prerogatywy przynależne Bogu: „I będą oddawać mu pokłon (proskunh,sousin) wszyscy mieszkańcy ziemi, każdy, którego imię nie jest zapisane od założenia świata w księdze życia zabitego Baranka” (Ap 13, 8). Autor pragnąc uzasadnić prześladowania chrześcijan wskazuje, że były one wpisane w plan Boży i mają je wykonać „ci mieszkańcy ziemi, których

⁴² Por. J. GNILKA. *Der Philipperbrief. Herder Theologischer Kommentar zum Neuen Testament*. X-3. Freiburg – Leipzig 1968 s. 167 n.

⁴³ Por. JANKOWSKI. *Listy więzienne*. s. 168.

⁴⁴ Połączenie idei noszenia białych szat z wpisaniem do Księgi Życia może sugerować, że wpisani do Księgi Życia należą do grona zbawionych. Por. A. JANKOWSKI. *Apokalipsa świętego Jana. PŚNT*. T. XII. Poznań 1959 s. 158.

⁴⁵ Por. M. LURKER. *Słownik obrazów i symboli biblijnych*. Tł. K. Romaniuk. Poznań 1989 s. 291.

imię nie jest zapisane w księdze życia od założenia świata” (Ap 17, 8). Wydawałoby się, że dotykamy zasady predestynacji skoro czyjeś imiona nie są zapisane od początku świata. Autor jednak nie precyzuje kto należy do tych nie zapisanych w „Księdze Życia”, a więc w praktyce są to imiona potencjalne, które przez grzech uznania władcy za Boga i prześladowanie chrześcijan stawiają się poza zbawieniem. Potencjalnie Bóg przewidział taką postawę ludzką, ale kto z nas ją wybierze zależy od nas⁴⁶. Zatem każdy z nas, jeśli opowie się po stronie zła i uzna w innym człowieku Boga będzie zaliczony do grona wymazanych w „Księdze Życia”, co było przewidziane od początku świata. Los tych ludzi zamyka się w obrazie potępienia: „Jeśli się ktoś nie znalazł zapisany w księdze życia, został wrzucony do jeziora ognia” (Ap 20, 15). Określenie jezioro ognia (li,mnh tou/puroj) uzupełnia obraz Otchłani – Hadesu, miejsca przebywania zmarłych: „I morze wydało zmarłych, co w nim byli, i Śmierć, i Otchłań wydały zmarłych, co w nim byli, i każdy został osądzony według swoich czynów. A Śmierć i Otchłań wrzucono do jeziora ognia. To jest śmierć druga – jezioro ognia” (Ap 20, 13-14). Wydaje się, że obraz został zaczerpnięty z tradycji egipskiej. W tej tradycji, w Księdze Umarłych, znany jest obraz „Wyspy Ognia”, na której odbywa się sąd nad zmarłym człowiekiem. Przed znajdującym się na podwyższeniu tronie dla Ozyrysa znajduje się Waga Uczynków. Na jednej z szal leży strusie pióro symbolizujące ład kosmiczny *maat*, a na drugiej serce zmarłego, którego ciężar zależy od wzajemnego stosunku dobrych i złych czynów popełnionych za życia⁴⁷. W pobliżu tronu Ozyrysa znajduje się „Jezioro Ognia” (egp. *Sza nešeru*), gdzie zanurzane są dusze *ba* i w zależności od jakości moralnej doznają różnych odczuć: sprawiedliwym wydaje się, iż kąpią

⁴⁶ To delikatne napięcie między wyborem i powołaniem Bożym, a późniejszą realizacją na drodze wiary zauważa: H. LANGKAMMER. *Życie po śmierci*. Lublin 2004 s. 321.

⁴⁷ Por. W. BATOR. *Ju nešeru*. W: *Leksykon. Zaświaty i krainy mityczne*. Red. M. Sacha-Piekło. Kraków 1999 s. 135.

się w przeźroczystych purpurowych wodach sadzawki cudownego ogrodu pełnego smakowitych owoców, natomiast kłamcy i zbrodniarze cierpią w tym samym miejscu niewysłowione męki w płomieniach i oparach zatrutej cieczy⁴⁸. Prawdopodobnie autor Apokalipsy wykorzystał obraz sądu znany z pewnością w środowisku diaspory egipskiej i za jej pośrednictwem przeniesiony na grunt chrześcijański, do wyrażenia prawdy o ostatecznej weryfikacji ludzkich czynów⁴⁹. Fragment opisu sądu (Ap 20, 11-15) uświadamia doświadczającym cierpienia w ciągu życia, że nadejdzie dzień sądu i wówczas zapisani w „Księdze Życia” unikną kar związanych z obrazem jeziora ognia. Otchłań jest zatem czasem oczekiwania dla zmarłych na ostateczną decyzję, co do ich losów. Decyzja zapada wówczas, kiedy „Księga Życia” zostanie otwarta i czyny zmarłych odczytane.

Obraz „Księgi Życia” wykorzystało do kształtowania właściwych postaw życiowych pierwsze pokolenie chrześcijan czasów poapostolskich. W „Pasterzu” Hermasa czytamy o wezwaniu do pokuty: „Jeśli twoje dzieci będą pokutować z całego serca, zostaną zapisane razem ze świętymi w księgach życia” (Vis., I, 3, 2). Klemens Rzymski pisze: „Ci, którzy wytrwali w nadziei, posiadli chwalebne i czcigodne dziedzictwo; zostali uwielbieni i Bóg zapisał ich do księgi pamięci (mnhmosu,nw|) na wieki wieków” (XLV, 8).

4. Skorzystaj z zaproszenia do wpisania się do „Księgi Życia”.

Dewaluujący się obraz książki we współczesnym świecie, wypierany przez telewizję i internet, może wpłynąć na zagubienie biblijnego orędzia ukrytego w symbolu „Księgi Życia”. Ten piękny biblijny obraz zaprasza nas do współpracy z łaską Bożą

---

⁴⁸ Por. TENZE. *Sza Neśru. W: Leksykon. Zaświaty i krainy mityczne*. Red. M. Sacha-Piekło. Kraków 1999 s. 212.

⁴⁹ Warto zauważyć, że idea zbliżona do jeziora ognia jest znana autorowi 1Hen 90, 25-26.

na drogach naszego zbawienia. Wydarzenie chrztu świętego wpisało nas w społeczność Kościoła, otrzymaliśmy wspaniałą szansę zbawienia. Każdorazowy jednak grzech oddala nas od Boga i naraża nas na utratę darów Bożych. Ilekroć wkraczamy na drogę pokuty i pojednania z Bogiem, tylekroć odnawiamy nasz wpis do „Księgi Życia”. Oby ten niechciany gość w naszym domu, rzeczywistość śmierci, zastała nas wpisanymi do Księgi Życia. Oby nasze imiona przed obecnością Boga jaśniały na sądzie dobrymi czynami. Obyśmy się znaleźli w gronie sprawiedliwych, w chwale zbawionych. Bóg dał nam w Jezusie Chrystusie wspaniałą szansę ciągłego powrotu do domu naszego Ojca, do zapisania się w „Księdze Życia”. Obyśmy tej szansy nie stracili.

MEANING OF „BOOK OF LIFE” SYMBOL IN THE BIBLE AND JUDAISM TRADITION

S u m m a r i e s

In antiquity it was attached importance to words written down in the tomes. Legal and religious texts were invested with special seriousness and respect. Grecian towns conducted the books included the list of inhabitants. Israelis reluctantly looked at any censuses, considering themselves as people belonging to God. However, in Israel there were the books where citizens were written down. Records of priests were also in Temple of Jerusalem and only those written down, flawless, could fulfill liturgical functions. Within this religious – cultural context appeared a conception of written down books in the heaven. I think that as in the earth entering into suitable books gave specific rights, as well in the heaven entering into „Book of Life” gives us a right to redemption. In the Old Testament writing down into „Book of Life” gave a right to blessing of God. In the New Testament emphasis is moved to right to eternal life of those who are written down in „Book of Life”. Author of Apocalypse entrusts a power over „Book of Life” to Christ who is judge and decides about human’s fate after death. Thus meditation on symbol „Book of Life” allows to find a sense of human life.

Thum. Jarosław Sempryk